

STARI GRKI

GRŠKA ZGODOVINA

V antiki so prišli v Grčijo Jonci, Eolci in Ahajci, plemena, ki so se premešali s starim prebivalstvom. V zgodnjem mikenskem obdobju od 1600-1500 pr.n.št. je nastal prvi stik z Malo Azijo in Kreto. Kasneje po letu 1400 pr.n.št. so nastala prva grška naselja po Kreto, Cipru, Rodosu in obali Sirije. 1400-1150 pr.n.št. so postala središča moči utrjena naselja kot so Mikene, Torint, Pilos, Atene, Tebe in Orhomen.

Politično je bila Grčija razdeljena na številne državice imenovane *polis*. Zemljiška aristokracija je ponekod ustvarila teritorialne države, tako v Tesaliji in Bojotiji. Kraljevine je aristokracija v 8.7.st.pr.n.št. večinoma odpravila. Kraljevina je ostala Šparta.

V Atiki se je v zgodnjem 1.ti.pr.n.št. središče postale Atene. Tam je nastala mestna aristokracija. 683.-683.pr.n.št. so arhonti odpravili kraljevino, da bi zemljiški aristokraciji preprečili proletariziranje malih kmetov, so 636.pr.n.št. sprejeli Drakonove zakone. Ti so podpirali pravno pravno zaščito vseh Atencev. 594pr.n.št. je Solon izpeljal družbene spremembe in ustavno reformo.

Atenci so pod Miltiadovim vodstvom 290pr.n.št. pri Maratonu zavrnili perzijsko vojsko, nato pa leta 480pr.n.št. znova prodrli do Termopil. Tam se je uprla vojska pod Leonidovim vodstvom. Poraz je zaradi izdaje uničil Atene, vendar so Grki pod Temistokolovim vodstvom zmagali v pomorski bitki pri Salamini.

Prizadevanja Aten in Šparte so dosegla vrhunec v *Peloponeški vojni* (431.404.pr.n.št.). ta se je , ker so Špartancem pomagali Perzijci končala z zmago Šparte. . Šparta je po letu 400 pr.n.št. obnovila vojno proti Perziji, vendar je izgubila z bitko pri Knidu 394 pr.n.št.

371.-362.pr.n.št. so Tebe pod Epaminondom za kratek čas postale vodilna sila v Grčiji. Druga atenska pomorska zveza je razpadla v zavezniški vojni leta 257.-355.pr.n.št.

Od sredine 4.st.pr.n.št. je Makedonija pod Filipom drugim dobila odločilen vpliv. Z bitko pri Hajroneji je 338 prevzela vodstvo vse Grčije. Tako je bilo tudi pod njegovim sinom Aleksandrom Velikem. Po pomiritvi Grčije je Aleksander osvojil Perzijo in prodril na vzhod prek Inda. Po njegovi smrti se je v boje med diadohi vpletla tudi Grčija. V 3.st.pr.n.št. so jo obvladovali hegemonistična politika Makedonije in nasprotja med uveljavljajočima se zvezama Etolcev in Ahajcev.

V 2.st.pr.n.št. so jo osvojili Rimljani. Pod Avgustom je bila vključena v rimski sistem. Kljub izgubi političnega in gospodarskega pomena je pod Trajanom in Hadrijanom doživela umetniški razcvet. Od sredine 3st.n.š. so nanjo vplivala preseljevanja ljudstev.

GRŠKA FILOZOFIJA

Filozofska sklepanja in sistemi, ki izhajajo iz razmišljanja o izvoru bitij in sveta so se razvijali v antiki, v grškem jezikovnem prostoru.

Grško filozofijo delimo na tri obdobja:

- obdobje filozofske narave, ki sega od 6. do sredine 5.st. pr.n.št.
- obdobje klasične (atiške) filozofije, ki je nastala okoli 450-300 pr.n.št.
- Helenistično pozno obdobje filozofije, ki se je navezovalo na klasično in je trajalo do prvih stoletij našega štetja

Predsokratska filozofija se je razvijala predvsem v grških kolonijah v Mali Aziji in Italiji. Od spisov iz tega časa so se ohranili le fragmenti. V tem času so delovali filozofi in filozofske šole.

Za atiško filozofijo so značilni trije prevladujoči filozofi: Aristotel, Platon in Sokrat. Ti so ustanovitelji pomembne filozofske šole.

V zadnjem obdobju grške filozofije so bila v ospredju predvsem etična in družbena vprašanja. Najpomembnejše smeri so bile: stoiki (Zenon mlajši), epikurejci (Epikur), skeptiki (zlasti Piron) in novoplatonisti (predvsem Plotin)

MATEMATIKA IN NARAVOSLOVJE

V matematiki in naravoslovju veljajo Grki za pionirje, ustanovitelje, predhodnike in utiralce evropskega naravoslovja (in tehnike).

MATEMATIKA: V zgodnji dobi še ne moremo razlikovati med filozofijo matematike in naravoslovjem ali med posameznimi disciplinami. Oba prva grška matematika sta hkrati očeta filozofije in matematike: Tales iz Mileta in Pitagora. Izvirna dela obeh in pa tudi drugih predsokratskih mislecev niso ohranjena. Pripisujemo jim vrsto osnovnih izrekov v geometriji, vendar to skoraj vedno ni popolnoma zanesljivo. Največji razcvet je grška matematika dosegla v helenistični dobi z Evklidom, Arhimedom in Apoloniosom.

ASTRONOMIJA: Grki niso bili mojstri v potrpežljivem opazovanju zvezdnega neba skozi stoletja in njihovi koledarji (ker enotnega niso imeli) so bili zelo nepopolni. Moč Grkov je bila v teoriji o vesolju, tudi o Zemlji, Soncu, Mesecu. Po prvotni grški sliki je središče sveta Zemlja v obliki plošče, nad njo obokano nebo, pod njo pa podzemlje, dežela mrtvih. Kasneje so si grški misleci predstavljali zemljo okroglo in prosto lebdečo v prostoru. Anaksagoras je postavil teorijo o nastanku vesolja iz kaosa in njegove zgradbe, s katero je lahko prepričljivo razložil lunine mene ter sončni in lunin mrk.

BIOLOGIJA: Mišljenje Aristotela, ki je bil še vedno eden najmogočnejših mislecev zgodovine duha, obsega skoraj vsa področja in probleme, takrat znanega sveta. Lahko rečemo da je Aristotel oče zoologije. Bival je na otoku Lesbos in natančno raziskoval rastlinstvo in živalstvo tamkajšnjega morja. Zaradi skoraj neomejene avtoritete, ki jo je Aristotel užival, so njegove napake učinkovale skoraj prav tako dolgo kakor njegova spoznanja

MEDICINA: Tako kakor drugod je bil tudi pri Grkih velik prispevek postopna ločitev religije in praznoverja. Hipokrat je objavil več kakor 40 pripisov bolezni, ki dokazujejo eksaktno opazovanje. Zagovarjal je uporabo naravnih in razumnih zdravil in poudarjal pomen preprečevanja bolezni in higieno. Znamenita Hipokratova prisega je verjetno starejšega izvora.

GRŠKA KNJIŽEVNOST

Homerska epa Iliada in Odiseja, sta najzgodnejša ohranjena dokaza grške književnosti. Najverjetneje sta nastala v 8.st.p.n.št. in pomenita hkrati konec in vrh neke nič kaj razumljive epske pesnitve o trojanski vojni (12.st.pr.n.št.) S Heziodom se prvič srečamo z individualno pesniško osebnostjo. Njegova Dela in dnevi opozarjajo na vrednost in korist zakonov in dela in dajejo pravila za kmetovanje in plovbo. Teogonija pa se ukvarja z nastankom sveta in bogovi.

V drugi polovici 7.st.pr.n.št. se je pojavila lirika katere osrednja tema je usoda posameznika. Prot koncu 6.st.pr.n.št. se jonski naravoslovci pretresli še nedotaknjeno podobo sveta z vero v olimpijske bogove, ki jo je častil že Homer. S tem so postali ustvarjalci grške filozofije.

Po perzijskih vojnah se je atiška književnost razcvetela v klasiki. Pindarova zborna lirika je zagovarjala arhajski svet v njegovi religistični povezanosti. Tudi tragik Ajshil je še zaupam staremu svetu bogov. Šele pri Sofoklu so bila prva dogajanja, ki izhajajo iz spoznanj predsokratikov. Evripid pa je s svojo kritiko bogov docela tragik tega sveta, medčloveški odnosi pa so postajali glavna tema. Stara komedija je doživela vrhunec v 5.-4.st.pr.n.št.

Heorodot je skušal v svojih zasnovanih orisih, ki vključujejo tudi kulture zgodovine in mite, pokazati da so nesporazume med Grki in barbari povzročili naključni zgodovinski dogodki. V 4.st.pr.n.št. je postala zelo pomembna retorika, ki jo je v Atene vpeljal Georgias iz Leontine.

Platone je na podlagi tragedije kot novo književno zvrst vpeljal dialog.

Nastale so številne antologije in zbirke grških pesnikov. Poleg do tedaj znanih literarnih zvrsti, ki so bile z deli epske drobne umetnosti v elegantni obliki, izbranem jeziku in poantiranih različicah starih motivov namenjene literarnim poznavalcem ali pa nadaljevanje v tradicionalnih oblikah velikih epov, je kot nova oblika lirike nastalo Bukolovsko pesništvo. Izražalo je hrepenenje meščanov po podeželski idili pa tudi ljubezenski in pustolovski roman. Po Konstantinu Velikem pomeni delo Libanija in kristjana Janeza Hrizostoma vnovični razcvet retorike.

GRŠKA GLASBA

Z glasbo grške antike nas seznanjajo ohranjene melodije in umetnostne upodobitev, predvsem pa glasbeno-teoretične in filozofske razprave. Iz njih izhaja, da pojem musika izraža enotnost glasbe, umetnostne besede in plesa (grška tragedija). Njihova glasba je bila enoglasna, petje pa so spremljala glasbila (avlos in kihtara). Podlaga vseh tonskih sosledij so bila številna sosledja, ki izhajajo iz tonskih spolov diatonike, enharmonije, kromatike in tonskih lestvic.

GRŠKA PISAVA

Pisava je domnevno prevzeta od Feničanov konec 11.st.pr.n.št. Grki so dodali znake za samoglasnike, ki jih Feničani niso imeli. Lokalne razlike so izginile približno v 4.st.pr.n.št. iz velikih črk antične pisave (majuskula) se je približno v 9.st.pr.n.št. razvila minuskula, iz katere izhajajo današnje male grške črke. V 17.st je nastala novogrška pisava.

GRŠKA RELIGIJA

V antični Grčiji ni bilo političnih, bila pa je religijska enotnost. Zeusa so sprva kot boga vremena častila vsa plemena, ki so se priselila v Grčijo. Prav tako so častili tudi Apolona, Pozejdona, Ateno, Hero in Demetro. Deloma so vsi prevzeli lastnosti pred-grških božanstev. Postopoma se je razvila predstava o svetu olimpijskih bogov, ta je s Homerjem in Heziodom postal urejen. Vrhovno božanstvo je bil Zevs. Podrejeni pa so mu bili njegova žena Hera , Pozejdon, Demetra, Apolon, Artemida, Hermes, Hestija, Ares, Afrodit, Hafejst, Atena itd.

Bogove so častili:

- s prošnjami in žrtvami na odprtem
- v svetlih gajih
- pri določenih naravnih znamenjih
- na krajih, ki so jih čutili kot svete

Po pojavu kulturnih podob so nastali templji.

Voljo bogov so poskušali dognati ob pomoči orakljev. Za bogovi so kot zadnja instanca usode stale Mojre (Mojra), na katere človek ni mogel vplivati. Tej predstavi bogov se je v 5.st.pr.n.št. s svojimi pojasnili uprla filozofija.

Kot vsaka politeistična religija je bila tudi grška pripravljena sprejeti tuja božanstva.

Za helenizem je značilno:

- razmah kultov v čast boga zdravja in misteričnih kultov
- vrnitev prerokovanj
- pogosto romantično čaščenje tradicionalnih lokalnih kultov
- množični vdor orientalskih božanstev

- kult vladarjev, navezan na kult herojev in prvič dokazan pri Lizandru in nato Aleksandru velikem

Iz državnih razlogov so ga zavestno podpirali.

Grška religija je propadla zaradi svoje okostenelosti v obliki literarne blede mitologije, razbohotenja zapletenega praznoverja ter neobvezujočega pojma boga.

GRŠKA UMETNOST

Iz prvega obdobje geometrične umetnosti (konec 8.st.pr.n.št.) so se ohranili le lončarski izdelki. V 9.st.pr.n.št. so nastajale manjše plastike iz gline, kovine, slonovine. Prevladovala so stroge stalne geometrične oblike, in to predvsem v vaznem slikarstvu. O arhitekturi je mogoče sklepati le na podlagi tlorisov in keramičnih modelov. V 8.st.pr.n.št. je geometrični slog spodrnil pripovedni slog (slog podob). Uveljavila se je tudi nova miselnost. Vazno slikarstvo je postalo svobodnejše, močnejše in nevezano.

Razvila se je obrt v glini in bronu (drobna umetnost). Spodbuda so verjetno bile egipčanske monumentalne figure. Drža teh strogo frontalna. Leva noga je potisnjena naprej, roki pa sta toga stegnjeni navzdol. Dlani so stisnjene v pest in pritisnjene k bedrom. Kiparji so prikazovali funkcijo členov moškega telesa. Plastika je s tem ustvarila kanon, ki je ostal pomemben za vso grško kiparstvo.

GRADBENIŠTVO:

Odločilno dejanje je bilo v 7st.pr.n.št. Počasi se je začel uveljavljati kamen kot gradbeni material (ometan apnenec, pozneje pa marmor). Dotelej sta bila gradbena materiala ilovica in les. Razvila se je tempeljna oblika pravokotnega templja - anti tempelj s pravokotno dvorano, predprostorom in stebri, iz katerega se je razvil tempelj, obdan s stebričem. Arhitekturno telo dorskega templja je bilo vsestransko uravnoteženo, brez sprednje in zadnje fasade.

Stavbe dorskega sloga so bile težke in čokate (Korint, Korkira). Zatrepi so bili okrašeni z reliefi. V 6.st.pr.n.št. se je razvil jonski slog. Ta je izoblikoval klasično dobo. Stoki stebri so rasli iz bogato razčlenjenih baz, arhitrav bil razdeljen v tri vodoravne pasove, konec pa je oblikoval nazobčan robnik.

V antiki se je jonski slog preobrazil v različne oblike:

- bogatejše oblike kapitelov
- s kipi okrašen tekoči friz
- izstopajoč napušč nad njim

Korintski stebri red s kapitelom v obliki košare in listi se je uveljavil proti koncu 4.st.pr.n.št. in je bil odločilen za grško arhitekturo nadaljnjih stoletij.

STENSKO IN TABELNO SLIKARTVO: V 6.st.pr.n.št. je dobivalo vse večji pomen vazno slikarstvo. Živali, rastline, ornament so ustvarili ploskovit slog podoben preprogi. Združujejo se dekorativne in pripovedne prvine. Čisti slog podob je dobil proti koncu 6.st.pr.n.št. vse večji pomen. V slikarstvu je črno figuraliko izpodrinila rdeča. Mojstri tega slikarstva so bili predvsem atiški umetniki. Klasično umetnost, tudi vazno slikarstvo, so izoblikovali do vrhunca. Po srečnem koncu vojne s Perziji se pojavi razmah ustvarjalnih moči.

KIPARSTVO:

Opustili so arhaisko shemo in doumeli so anatomsko gibanje in začeli razlikovati funkcije nog. Drugačna so bila dela zgodnje klasike - strogega sloga. V političnem, ekonomskem in duhovnem vrhuncu Atike je v umetnost ustrezal Fidija, najslavnejši antični kipar, ki je ustvaril monumentalni hriselefantinski (iz zlata in slonove kosti) statui (Zeus na prestolu v Olimpiji). Od Poliklitovih del sta se ohranila dva bronasta kipa: Kopjenosec in Mladenič z oglavnico.

Bogovi

AFRODITA

Afrodita je bila na Olimpu boginja ljubezni in lepote. V prepiru, katera med boginjami je najlepša, je Zeus za razsodnika določil Parisa, sina trojanskega kralja. Paris se je odločil za Afrodito in s tem nehote sprožil trojansko vojno.

Tudi rimska Venera je bila boginja ljubezni, lepote in pomladi.

APOLON

Zevsov sin. Njegova sestra dvojčica je boginja lova Artemida.

Apolon je bil bog prerokovanja in vedeževanja; znano je njegovo preročišče v Delfih.

Pri Rimljanih je ohranil svoje ime.

ARES

Ares je bil sin Zeusa in Here. Ljubil je vojno, zato so ga slavila divja in bojeviti plemena. Bil je tudi oče Amazonk.

Rimljani so grškega Aresa preimenovali v Marsa in ga slavili kot boga vojne, zaščitnika vojakov in rimske države. Marsu posvečeni živali sta bila volk in žolna. Rimljani so Marsu posvetili prvi mesec v letu, saj so začeli leto s pomladnim mesecem marcem. Bog Mars je bil oče dvojčkov Romulusa in Rema, ki ju je rodila vestalka Rea Silvia, dojila volkulja in vzredil neznani pastir. Romulus je bil ustanovitelj Rima, mesta na sedmih gričih.

Mars je bil poleg Jupitra najpomembnejši rimski bog.

ARTEMIDA

Grška boginja lova, Apolonova sestra dvojčica. Njeno orožje so bile puščice, s katerimi je natančno zadela ali človeka ali žival.

Rimljani jo poznajo pod imenom Diana

ATENA

Imenovana je tudi Palada Atena (pallas – deklica). Nikoli se ni poročila in je stala večna devica. Je hči boginje Metis in očeta bogov in ljudi Zeusa. Po mitu, ki ga je zapisoval Hesiod, naj bi boginje usode Moire prerokovale boginji Metis, da bo rodila hčer Ateno inmogočnega sina, ki bo nekega dne vrgel s prestola svojega očeta. Da bi to preprečil, je Zevs pojedel svojo nosečo ženo. Potem je Zeusa začela boleti glava in je prosil sina Hefajsta, da mu jo prekolje in s tem sprostí bolečino na prosto. Hefajst je izpolnil očetovo željo, tedaj pa je iz Zevsove glave skočila krasna Atena v popolni bojni opremi. Nosila je šlem, v desnici kopje in v levici ščit. Bogovi sami so jo častili kot boginjo modrosti in znanja ter kot nepremagljivo bojevnico. Njen simbol je sova. Ljudem se običajno prikazuje v obliki ptic ali v podobi raznih oseb. Pri ljudeh velja za boginjo modrosti, miru in premetenega vojskovanja. V trojanski vojni je bila

na strani Grkov, ker je Trojanec Paris na lepotnem tekmovanju treh boginj (Atena, Afrodit, Hera) izbral Afrodito. Kot boginja modrosti je iznašla bojno trobento, bojni voz

DEMETRA

Kronosova in Reina hči, grška boginja rodovitnosti in poljedelstva. Ko se je rodila, jo je Kronos kot ostale svoje otroke požrl. Osvobodil jo je šele Zevs. Njuno hčerko Perzefono je ugrabil Had in jo odvedel v podzemlje. Demetra je dosegla, da je Perzefona četrtno leta prebela v podzemlju pri Hadu, ki se je z njo oženil, preostali del pa na zemlji. Ko je bila Perzefona ločena od nje, je Demetra zemlji odvzela rodovitnost, ko pa se je vrnila, je na zemlji vzcvetela pomlad.

Demetri v čast so imeli posebne obrede - evelzinske misterije.

Rimljani so Demetro izenačili s svojo Cerero.